

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies
Cilt/Volume-3 • Sayı/Issue-1 • Haziran 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 1

15 Haziran | June 15, 2023

Osman b. Fûdî'nin İhyâu's-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış

A Critical Look at 'Uthmān b. Fūdī's Ihyā al-Sunna

Adnan Arslan

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Bilecik/Türkiye.
Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Basic Islamic Studies, Arabic Language and Literature, Bilecik/Türkiye.
adnan.arslan@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3989-6612

Halil SAĞIR

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bilecik/
Türkiye.
Graduate Student, Bilecik Şeyh Edebalı
University, Institute of Graduate Programs,
Department of Basic Islamic Studies, Bilecik/
Türkiye.

hsagir123@outlook.com
ORCID: 0000-0002-2803-8073

Yücel YILDIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebalı
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bilecik/
Türkiye.
Graduate Student, Bilecik Şeyh Edebalı
University, Institute of Graduate Programs,
Department of Basic Islamic Studies, Bilecik/
Türkiye.

yuucelyldz@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3167-0720

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 2 Mart | March 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 17 Mayıs | May 2023

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Haziran | June 2023

Atıf | Cite as

Arslan, Adnan vd. "Osman b. Fûdî'nin İhyâu's-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir
Bakış". İdrak Dini Araştırmalar Dergisi 3/1 (Haziran 2023), 85-113.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal
yapılmadığı tespit edilmiştir.

This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No
plagiarism has been detected.

Telif | Copyright ©

idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.

Published by Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Giresun University Faculty of Islamic Sciences, 28200, Giresun, Türkiye.

Osman b. Fûdî'nin *İhyâ'u's-Sünne* Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış

Öz

Günümüz Nijerya topraklarında 19. yüzyılda yetişmiş önemli bir ıslahatçı, davetçi ve sûfî olan Osman b. Fûdî'nin (öl. 1232/1817) öne çıkan yönü, kendi döneminde ortaya çıkan bid'atlara karşı verdiği mücadelesi olmuştur. Bu mücadele kapsamında kaleme aldığı *İhyâ'u's-Sunne* ve *İhmâdu'l-bid'a* adlı eseri ile Sünnet çizgisinden uzaklaşmış ve düşündüğü topluma karşı, ilim ehli olarak vazifesini yerine getirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada müellifin eserinin kısmen de olsa tenkitli takdimi yapılmıştır. Müellifin konu çerçevesinde oluşmuş literatüre hâkim olduğu ve eserde sıklıkla önceki çalışmalara atıfta bulunulduğu görülmüştür. Ön sözde, dini bir uygulamanın bid'at olup olmadığı hususunda karar verici ve müdahale mercii avam değil âlimler olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bid'atlarla mücadelenin toplumsal bir kargaşaya sebebiyet vermesinden çekinmiştir. İhtilafli konularda bid'at yaftalamasından uzak durulması gerektiğine dair uyarıda bulunmuş fakat eserin ilerleyen safhalarında pek çok ihtilafli konuda mekruh bid'at hükmünde bulunmaktan da geri kalmamıştır. Bu açıdan eserde kimi zaman çelişkili durumlar söz konusu olmuştur. Müellif, dini bir motif giymiş kimi uygulamaların İslam toplumu için uzun vadede ne tür zararlı sonuçlar doğurabileceğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmada bu kabilden yorumlar üzerinde özellikle durulmuş ve eserin günümüz İslam toplumlarına verebileceği bid'at karşıtı duruş bilinci berraklaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Osman b. Fûdî, Fodio, Bid'at, İhmâdu'l-bid'a.

A Critical Look at 'Uthmān b. Fūdī's *Ihyā al-Sunna*

Abstract

'Uthmān b. Fūdī an important reformer, preacher and sûfî who grew up in the territory of present-day Nigeria in the 18th century. Fūdī's prominent aspect was his struggle against the innovations that emerged in his time. With his work *Ihyā al-Sunna* and *Ihmād al-bida'* which he wrote within the scope of this struggle, he tried to fulfill his duty as a scholar towards the society that he thought of them had moved away from the prophet's sunna. In this study, a critical presentation of the author's work has been made, at least partially. It has been seen that the author has mastered the literature formed within the framework of the subject and references to previous studies are often made in the work. In the foreword, he emphasized that the decision maker and the intervening authority on whether a religious practice is a bid'a should be scholars, not the common people. He was afraid that the struggle with bid'as would cause a social turmoil. He warned that the labeling of bid'a should be avoided in controversial matters, but in the later stages of the work, he did not hesitate to consider makrūh bid'a on many controversial issues. From this point of view, there were sometimes contradictory situations in the work. The author has made evaluations about what kind of harmful consequences some practices dressed in a religious motif may have for the Islamic society in the long run. In the study, such interpretations were especially emphasized and the awareness of the anti-bid'a stance that the work could give to today's Islamic societies was tried to be clarified.

Keywords: Fiqh, 'Uthmān b. Fūdī, Fodio, Bid'a, Ihmād al-bida'

Giriş

Kur'ân'ın nüzulünden günümüze, mütevatiren aktarıldığı hususunda icma bulunmaktadır.¹ Tevrat ve İncil gibi kütüb-ü semaviye ise tahrife uğramıştır.² Zira bu semavi kitapların hükmü nesh olacak ve onların esaslarını kıyamete kadar devam ettirecek bir Kur'ân geleceği için, onların muhafazası hikmeten gerekli görülmemiştir. Kur'ân'ın lafzen muhafaza edilmesi vaki olduğu gibi Kur'ân'dan çıkan İslamiyet de korunmuş ve tüm ahkâm ve esaslarıyla din, ilmî ve amelî cenahlarıyla günümüze kadar değişikliğe uğramadan ulaşmıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında hac, zekât, oruç, namaz nasıl ise bugün de öyledir. Bir sahabenin kıldığı sabah namazı ile bugün bir müminin kıldığı sabah namazı arasında huşu ve huzur keyfiyetinden başka bir fark yoktur. Sahabe efendilerimizin verdikleri zekâtın, tuttıkları orucun, kıldıkları namazın, yaptıkları tavafın bugün şeklen aynısını tüm müminler ifa etmektedirler. Kısaca ne Kur'ân değişmiştir ne de Kur'ân'dan çıkan İslamiyet.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bizzat hadisleriyle, vaz edilmiş ahkâmın herhangi bir değişikliğe uğramadan dil, kültür, coğrafya ve tarih üstü bir hüviyet kazanıp sonraki kuşaklara aktarılması için bilhassa hassasiyet göstermiştir. "Her bid'at dalalettir" hadisi ile³ yeniliklerin ilk çekilen çizgiden bir sapma olacağı uyarısında bulunmuştur. Dinde olmayan şeylerin merdûd olduğunu ikaz ederek⁴ uyanık olma gereğini bildirmiştir. Hz. Peygamberin (s.a.s.) bid'at kaygısı bu hassasiyetin kavramlaşmış halidir. Bid'at kaygısı, kıyamete kadar hükmü baki kalacak İslam dininin yozlaşma, çözülme ve şekli tahribe uğramasının önüne geçecek yegâne etkidir. Ahkâm, erkân ve esaslarıyla İslamiyet, muhkem bir kale şeklinde tasavvur edilirse,

1 Muhammed Abdülazîm Zürcânî, *Menâhilul-İrfân* (B.y.: Matbaatu İsâ el-Bâbî, ts.), 1/20.

2 أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ 2
Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı," Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi." el-Bakara .2/75

3 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 28/373 (No. 17144).

4 مَنْ أَحَدَّثَ فِي أَمْرِنَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ "Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şeyi sonradan ortaya koyarsa, o reddedilir." Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 43/157 (No. 26033).

bid'atlar bu kalede açılacak tehlikeli gediklerdir. Gedik ne kadar küçük olursa olsun dışarıda istila etmek için bekleyen dinî, kültürel ve siyasî hasımlar gayet baskın ve güçlü olduğu için sonuçları itibarıyla büyüktür. Müslüman toplumun maruz kaldığı her türlü âdet, gelenek ve görenek bid'at kaygısı ile titizlikle süzgeçten geçirilmezdir. Burada en sinsi tehlike, Müslüman olan toplumların eski dinî alışkanlıklarından kalan kültürleridir.

En genel anlamıyla “Müslümanca yaşama yollarını en ince detaylarına kadar toplayan sünnetin içermediği her şey”; diğer bir deyişle, sünnetin ruhuna (hikmet ve ilkelerine) uymayan ve ona aykırı olan her şey şeklinde tanımlanabilecek bid'at⁵, İslamiyet'in doğru yaşanması açısından hayati bir öneme sahiptir ve bu öneme binaen pek çok müstakil çalışma kaleme alınmıştır. *TDV İslam ansiklopedisinde* “Bid'at” maddesini kaleme alan Rahmi Yaran'ın tespitine göre bu eserler ve müellifleri kronolojik olarak şu şekildedir:

- Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî (öl. 286/899): *el-Bida' ve'n-nehÿü 'anhâ*,
- İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî (öl. 520/1126): *Kitâbü'l-Ĥavâdiş ve'l-bida'*,
- Ebû Şâme el-Makdisî (öl. 665/1267): *el-Bâ'is 'alâ inkârî'l-bida' ve'l-ĥavâdiş*,
- İbnü'l-Hâc el-Abderî (öl. 737/1336): *el-Medĥal ilâ tenmiyeti'l-a'mâl bi-taĥsîni'n-niyyât*,
- İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (öl. 790/1388): *el-İ'tisâm*,
- İdrîs b. Baytekin et-Türkmânî: *Kitâbü'l-Lüma' fi'l-ĥavâdiş ve'l-bida'*,
- Süyûtî (öl. 911/1505): *el-Emr bi'l-ittibâ' ve'n-nehÿü 'ani'l-ibtidâ'*,
- Osman b. Fûdî (öl. 1232/1817): *İĥyâ'ü's-sünne ve iĥmâdü'l-bida'*,
- Ali Mahfûz (öl. 2009): *el-İbdâ' fi medârri'l-ibtidâ'*,
- Muhammed Bahît (öl. 1935): *Aĥsenü'l-kelâm fimâ yete'alleku bi's-sünneti ve'l-bida'i mine'l-aĥkâm*,
- Muhammed Abdullah Dirâz (öl. 1958): *el-Mîzân beyne's-sünne ve'l-bida'*,
- İzzet Ali Atıyye: *el-Bid'a: Taĥdîdühâ ve mevkîfü'l-İslâm minhâ*

5 Kadir Gürler, “Bid'at Kavramı Üzerine”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/3 (2003), 68. (57-78).

Yaran, maddeyi kısa tutmak için bid'atlar konusunda müstakil eserin en tanınmış olanlarına yer vermiştir.⁶ Yoksa bu meyanda ismi zikredilebilecek daha pek çok müellif bulunmaktadır. Ziyâeddin el-Makdisî (öl. 643/1245), *İttibâ'u's-sünen ve'ctinâbü'l-bida'* adlı eserinde konuyu irdeler. Said b. Vehb el-Kahtânî, *Nûru's-Sunne ve zulumâtu'l-bid'a fi dav'î'l-kitâbi ve's-Sunne* adlı eserinde oldukça tafsilatlı bir şekilde bid'atları ele alır. Bunlar dışında özellikle bid'at hassasiyetiyle bilinen Suudi Arabistan menşeli çok sayıda bid'at konulu çalışma bulunmaktadır. İslam tarihi boyunca bid'at konusunda bu denli eser kaleme alınmasının ardında yatan sebebin, baskın kültür ve toplumsal alışkanlıklar karşısında Sünnetin aslını koruma, tehlikenin farkına vardırma güdüsü olduğu söylenebilir.

Bu eserlerden birisi Osman b. Fûdî'ye aittir. Müellifin tasavvufî, ilmî ve siyasî hayatı kapsamlı bir şekilde incelendiği için burada sadece ilgili araştırmalara atıfta bulunulacaktır.⁷ Bu çalışmada ise müellifin söz konusu eseri muhteva ve üslubu açısından tenkitli bir şekilde ele alınacaktır.

1. Osman b. Fûdî Hakkında Literatür

Hayatına dair kaleme alınmış çalışmalara bakıldığında, müellifinin en bariz yönü, mücadeleci bir islahatçı olmasıdır. Henüz yirmili yaşlarda iken *gezgin bir mürşid, güçlü bir müderris ve ateşli bir vâiz* olarak ortaya çıkan Osman b. Fûdî'nin,⁸ bid'atlarla mücadele içerisinde ömür sürdüğü söylenmektedir.⁹ Yaşadığı dönemde küfür, hurafe ve bid'atlar Müslümanlar arasında yayılmıştı.¹⁰ Toprakların eski dini

6 Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

7 Osman b. Fûdî'nin hayatı hakkında bir çalışma için bk. Kadir Özköse, *Sufi Davetten Devlete (Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği)* (B.y.: Gelenek Yayıncılık, 2004); Ahmet Kavas, "Osman b. Fûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/466-467; Koray Şerbetçi, "Mücahit Bir Mutasavvif Osman b. Fûdî", *Diyanet Dergisi* Erişim: 08 Haziran 2022; Adem Arkan, "Nijerya'da Selefler" *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2 (2015), 284-291 arası sayfalarda Osman b. Fûdî'nin hayatı ve hareketi ele alınmıştır.

8 Kavas, "Osman b. Fûdî", 33/466.

9 Mübârek Ca'ferî, eş-Şeyh Osmân b. Fûdî, "el-Kâdirî ve teessuruhü bi'l-fikri'l-islâhî li'l-Mugaylî", *Usûru'l-cedîde* 16-17 (2014-2015), 246.

10 Ferah Sa'd, "Hareketü's-Şeyh Osmân b. Fûdî el-İslâhiyye", *el-Mecelletu'l-Cezâiriyye li'l-mahtûtât* 15 (2016), 210. (205-2016)

olan Veseniliğin (putperestlik) kalıntıları hüküm sürdüğü için eski dinin inançları, İslami kavram ve öğretilerle iç içe girebiliyordu.¹¹ 1591 yılında Songhai İmparatorluğu'nun¹² yıkılmasından sonra meydana gelen otorite boşluğu bölge Müslümanlarının İslamî medeniyet ve var oluş açısından gerilemesine neden olmuş ve Müslüman entelektüeller arasında tecdit ve ıslah hareketlerine olan ihtiyacı uyandırmıştı. Bu meyanda harekete geçen ve kalkışması İslami bir devlet ile sonuçlanan Osman b. Fûdî,¹³ anlaşılan İslamî uyanışı ve dirilişin ayağına takılı en büyük pranga olarak bid'atları görmüştü. Müellifin bid'atlarla olan fikri mücadelesi, etrafındaki Müslümanların kenetlenmesine vesile olmuş ve daha sonra yöneticilerin baskısından dolayı ilmi çabalar, silahlı mücadeleye dönüşmüştü.¹⁴ Nitekim yönetimle başta ılımlı bir siyaset izlemeyi tercih eden Fûdî'yi fiilî mücadeleye iten şey en başta, Gobir Sultanı Nafata'nın erkeklerin sarık, kadınların ise başörtüsü kullanmalarını yasaklaması olmuştur.¹⁵ Bu mücadelen zaferle çıkan Osman b. Fûdî'nin Sokoto Hilafetini kurması ve bu devletin İngiliz işgaline kadar güçlü ve istikrarlı bir şekilde yaklaşık bir asır devam etmesi¹⁶ pek çok çağdaş araştırmacının lisansüstü araştırma düzeyinde ilgisini çekmiştir. Başlarda siyaset ve devlet işlerinden uzak bir

11 Abdullah Abdurrezzâk İbrahim, "Hareketu'ş-Şeyh Osmân b. Fûdî el-İslâhiyye fî Garbi İfrîkiyya ve âsâruhâ ed-dîniyye", *Katar Üniversitesi* 239. Erişim 08 Haziran 2022. Aslında 18. yüzyıl Kuzey Afrika'sında hüküm süren bu çözülmeye oraya mahsus değildi. Diğer taraftan aynı tarihlerde Hint Alt kıtasında da İslamiyet, benzer bir tehde maruz kalıyordu. Cehalet yayılmış, din kisvesi altında falcılık ve büyücülük rağbet görmüş, evliya kabirlerinin ziyaretlerine bid'atlar karışmış ve yanlış bir tevekkül inancı tembellek ve rehavete itmişti. 'Alyân el-Câlûdî, *et-Te-havvulâtu'l-fikriyye fî'l-'Alemlî-İslâmî* (Ürdün: el-Ma'hedu'l-'Âlî li'l-Fikri'l-İslâmî, 2014), 28.

12 600'lü yıllardan 1591'e kadar günümüz Mali, Burkina Faso ve Nijer topraklarında egemenlik sürmüş olan Songhai İmparatorluğu, Batı Afrika topraklarındaki son imparatorluk olarak kayda geçmiştir. Konu hakkında ayrıntı için bk. Mudasıru Musa, *Batı Afrika'nın İslâmlaşması Ve Songhai İmparatorluğu (M.1464- 1591)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

13 Seyyidî A'mar Şeyhanâ, *Me'sesetu't-tasavvufi Garbi İfrîkiyye et-turukiyye* (Doha: Al Jazeera Centre for Studies, 2019), 7. Diğer iki isim ise Seyyidî el-Muhtâr el-Kentî ve Cibril b. 'Omer el-Akdesî'dir.

14 Abdullah Abdurrezzak İbrâhîm, *el-Muslimûn ve'l-isti'mâru'l-Urubbi li-İfrîkiyye* (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-fünûn, 1989), 36.

15 J. O. Humwick, "Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvufi Direniş Hareketleri", çev. Kadir Özköse – Fikret Mutlu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 384.

16 Kavas, "Osman b. Fûdî", 33/466.

sûfî vaizin kısa bir sürede nasıl bir devlet kurabildiği merak konusu olmuştur. Nesme Revâbihî ve Na'îme Hamrâ Ras *Hareketu Osmân Dân Fudyû el-Cihâdiyye ve Tanzîmâtu devletihî* başlıklı yüksek lisans tezinde Sokoto Hilafeti'nin kuruluş ve yapısını ele almıştır.¹⁷ Vuheybe Aliyû ve Şerîfe Gaytâvî ise Sokoto ve kuruluş faktörü bakımından ona benzerlik arz eden Mâsînâ hilafetlerinin ortaya çıkışında Maliki âlim el-Mugaylî'nin etkisini incelemiştir.¹⁸ Abdullah Abdürrezzak İbrahim ise Osman b. Fûdî'nin Batı Afrika'da bıraktığı İslamî izleri irdlemiştir.¹⁹ Sabahuddîn Cunejd ise müellifin eserleri üzerinden tüm yönleriyle akidesini ortaya koymayı amaçlamıştır.²⁰ Osman b. Fûdî'nin, Vehhabî hareketinin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhâb'ın (öl. 1206/1792) bid'at karşıtı tutumundan etkilenip etkilenmediği bir tartışma konusudur. Mustafâ Mes'ad, Osman b. Fûdî üzerinde İbn Abdülvehhâb'ın etkisini tartışmıştır.²¹ Ali Ya'kûb, müellifin kürsüden vaazda bulunduğu yıllardan silahlı cihada ve oradan bir devlet tesisine kadar geçen sürede kendisine tabi olanların manevi eğitimde izlediği yöntemini araştırmıştır.²² Fûdî'nin eserleri arasında en çok yankı uyandıranı *İhyâu's-sunne ve ihmâdu'l-bid'a* (Sünneti İhyâ ve Bid'atı İmhâ) olduğu halde bu eserin herhangi bir araştırmaya konu olmadığı dikkatimizi çekmiştir.

2. Eserin Kaynakları

Müellif Kâdirî tarikatına mensup bir Mâlikîdir. Dolayısıyla beklendiği üzere eserde başucu kaynakları tasavvufî ağırlıklıdır ve Mâlikî Mezhebinin temel eserlerine sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Müellif

17 Nesme Revâbihî - Na'îme Hamrâ Ras, *Hareketu Osmân Dân Fudyû el-Cihâdiyye ve Tanzîmâtu devletihî* (Cezayir: Dicali Bounnaama Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014-2015).

18 Vuheybe Aliyû - Şerîfe Gaytâvî, *Eseru ıslâhâti'l-Mugaylî 'ale'd-duweylâti'n-nâşieti fi Garbi İfrikiyye* (Cezayir: Ahmed Dirâye Üniversitesi, Beşeri ve İslami İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019-2020).

19 Abdullah Abdurrezzâk İbrahim, "Hareketü's-Şeyh Osmân b. Fûdî el-İslâhiyye fi Garbi İfrikiyya ve âsaruhâ ed-dîniyye", *Devriyyetu Kâne et-Târîhiyye* 7/26 (2014), 237-259.

20 Sabahuddîn Cunejd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fûlânî ve 'akidetuhû* (Mekke: Um-mul'-Kurâ Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

21 Mustafâ Mes'ad, *Eseru da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fi hareketi*, Osman b. Fûdî el-İslâhiyye (Riyad: 'İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1991).

22 Ali Ya'kûb, "eş-Şeyh Osman b. Fûdî ve menhecuhû fı't-terbiyyeti'r-rûhiyye li-et-bâ'ihî", *Mecellul'-ulemâi'l-Efârîka* 1 (2019), 182-195.

eserin girişinde bazı kavramların tanımlarına yer vermektedir. Bu tanımlarda kaynakları şu şekildedir:

2.1. Tanımlar

Kitap (Şer'î delil olarak)	Celâleddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505)
Sünnet (Şer'î delil olarak)	Ahmed b. Abdurrahmân el-Mencûr (öl. 995/1587)
İcmâ (Şer'î delil olarak)	Celâleddîn es-Süyûtî
Bid'at	Ebu'l-Hasen es-Sugayyir (öl. 719/1319); Ahmed Zerrûk (öl. 889/1493-94); Ebû Hafs Fâkihânî (öl. 734/1334)

2.2. Fıkî Meselelerde Kaynaklar

Eser asıl itibariyle, tatbikine bid'atların karıştığı ibâdât ve muâmelâta tahsis edilmiştir. Bundan dolayı müellif sıklıkla fıkıh kaynaklarına başvurmuştur. Burada önemli olan müellifin kendi mezhebinin görüşüne ne kadar bağlı kaldığı ve farklı görüşler karşısındaki tutumudur. *İhyâu's-Sünne*'de Mâlikî Mezhebinin ağırlığı kolaylıkla hissedilir. Zira hemen hemen her başlıkta müellifin ilk kaynağı, Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (öl. 737/1336) *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a'mâl bi-tahsîni'n-niyyât ve't-tenbîh 'alâ ba'zi'l-bida'* (keşîrin mine'l-bida'i'l-muħdeṣe) ve'l-'avâ'idî'lleti'ntuħilet ve beyâni ŧenâ'atihâ ve kubħihâ adlı eseridir. Moğol istilası ve haçlı seferlerinin neden olduğu siyasi, iktisadi ve içtimai çalkantıların Müslüman toplumda dine aykırı âdet ve geleneklerin, sünnetin yerini almaya başlamasına bir başka deyişle bid'atların yayılmasına bir tepki ve tedbir olarak kaleme alınan eserin²³, müellifin en sık başvurduğu kaynak olması anlamlıdır. Zira Osman b. Fûdî'nin yaşadığı 18. Yüzyılın ikinci yarısı Kuzey Afrika'sında bir taraftan eski dinlere ait kültürlerin baskısı diğer taraftan da sultanların dini ŧeâir karşıtı zorbalıkları vardı. Bu açıdan müellifin kendi asrında gözlemlediği sünnete aykırı davranış-

23 Saffet Köse, "İbnü'l-Hâc El-Abderî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/52.

lar, kendisini Abderi'nin eserini dikkatlice okumasına sevk etmiştir.²⁴ Müellif bu esere ismiyle işaret eder.

Müellifin eser ismiyle atıfta bulunduğu diğer bir Mâlikî fakih Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Mencûr'dur. (öl. 995/1587), Osman b. Fûdî, Mencûr'un *Şerhu'l-Menheci'l-müntehab ilâ kavâ'idî'l-mezheb* adlı manzumesi üzerine kaleme aldığı şerhteki görüşlere yer verir.²⁵ Eserde dikkat çekecek derecede başvurulmuş diğer bir kaynak *Um-detu'l-murâdi's-sâdik*'tir.²⁶ Şâzeliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu olan Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk'un (öl. 899/1493-94)²⁷ bu eseri müellifin tasavvufi bağlantısını da göstermesi bakımından önemlidir. Müellifin tasavvufi yönünü gösteren diğer bir isim Ebû Hâmid el-Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Bu açıdan Gazalî'nin *İhyâ* adlı eserinden de alıntılar göze çarpar.²⁸

Müellifin eseriyle değil de ismiyle atıfta bulunduğu fakihlerden bazıları kronolojik olarak şunlardır:

- Mâlik b. Enes (öl. 179/795),²⁹
- Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (öl. 238/853),³⁰
- Ebû'l-Velîd İbn Rüşd (öl. 520/1126),³¹
- Ebû Bekr et-Turtûşî (öl. 520/1126),³²
- Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (öl. 544/1149),³³

24 el-Medhal'a yapılan atıflara örnek olarak bk. Osman b. Fûfî, *İhyâ'ü's-sünne ve ihmâdü'l-bida'* (Sokoto: Yay. ts.), 99, 110, 115, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 132, 135, 136, 139, 140, 148, 152, 153. Burada ilgili esere yapılan atıfları peş peşe vermemizdeki sebep, Osman b. Fûdî'nin *Medhal*'i ne kadar sıkı takip ettiğini göstermek içindir. Bunun dışında her birkaç sayfada bir söz konusu esere başvurulduğu kolaylıkla görülmektedir.

25 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 180, 197, 90.

26 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 51, 86, 92, 100, 108,

27 Derya Baş, "Zerrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/297-300.

28 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 75, 77, 78, 79.

29 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 91.

30 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 199.

31 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 157, 198.

32 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 197, 198.

33 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 108, 200.

- İzzüddîn b. Abdisselâm (öl. 660/1262)³⁴,
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî (öl. 684/1285),³⁵
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. (öl. 803/1401),³⁶
- Ebü'l-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed el-Burzulî (öl. 844/1440)³⁷
- İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449),³⁸
- Ebû Abdillâh Muhammed el-Haraşî (öl. 1101/1690),³⁹
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî et-Tetâî (öl. 942/1535).⁴⁰

3. Eserin İçeriğinde Öne Çıkanlar

Müellif, eserin ön sözünde böyle bir eser telif etmekteki maksadının birilerini bid'at ehli diyerek hedef almak olmadığını ve başkalarının ayıplarıyla meşgul olmak için eser kaleme almadığını ifade etmiştir. Burada kendisinden hikmetli bir söz sadır olur: Mümin başkalarında mazeret, münafık ise kusur arar. Müellif bu düşüncelerini teyit edecek kavillere yer verir. Eserin ön sözünün tamamı oldukça temkinli, titiz ve hassas bir dille yanlış anlamaya sebebiyet vermekten kaçınmaya dairedir. Şöyle ki bid'atla mücadeleye tahsis edilmiş bir eserin okuyucusunda uyandıracığı en birinci his bid'at ehli olarak algılanan kesime karşı husumet beslemek olacaktır. Zira bid'atlerin ne denli İslam'a zarar verdiği anlatılacağı bir kitapta doğal olarak dini bir hamiyet ve hassasiyet gereği dini koruma saikiyle bid'at ile amel eden kişilere karşı bir öfke uyanması kavi bir ihtimaldir. Nitekim daha önce bu meselede gösterilen hassasiyetler ölçüsüzce tepkilere neden olmuş ve pek çok Müslümanın tekfir edilerek kanunu heder edilmesine yol açmıştır. Müellif bid'atlar karşısında gösterdiği titizliğin böyle neticeler verebileceğinin farkındadır ve bundan dolayı ön sözünde özellikle tedbirli ve temkinli bir dil kullanmaya çalışmaktadır. Herhangi bir amelin bid'at olup olmadığına ilim ehlinin

34 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 200.

35 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 104, 200.

36 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 97.

37 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 95, 96.

38 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 202.

39 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 69, 92, 93, 122, 163, 188, 59.

40 Osman b. Fûdî, *İlhyâ'ü's-sünne*, 83.

karar vermesi gerektiğini savunur ve bu düşüncesini destekleyecek kavillere atıfta bulunur. Fûdî, avam denilen ilimden uzak kimselerin bid'atle mücadele kisvesi altında toplum içinde gerginliğe sebebiyet vermelerinden çekinir. Hatta değil ehli bid'at, fiske sahibi kimselerin dahi tevhit lafzını söyledikleri sürece onların şahsına düşmanlık etmenin yanlışlığını güçlü bir şekilde dile getirir.⁴¹

Burada yazar epey vurgulu bir üslupla maksadını dile getirir. Muhammed b. Abdullâh b. Şâzân⁴² şöyle demektedir: Öyle insanlar gördüm ki onların kusurları vardı fakat başkalarının kusurlarını da anlatmıyorlardı. Allah onların kusurlarını örttü ve o ayıpları da izale etti. Buna karşılık birtakım insanlar da gördüm ki bunların kusurları yoktu fakat başkalarının ayıplarıyla uğraşıyorlardı. Sonra kendilerinin de ayıpları olmaya başladı.⁴³

Müellif, ancak haram olduğuna dair üzerinde fikir birliği (icmâ) bulunan meselelerde, haram işleyen kişilerin kınanmasının mümkün olduğunu, aksi takdirde böyle bir tenkit ve ayıplamanın cevazın bulunmadığını söyler. Kur'ân ve sünnete açıkça aykırı bir eylem ve sözün tenkit edilmesinin gerekliliğini ifade eder. Bu da tenkide konu olan meselenin Kur'ân ve Sünnet nezdindeki konumunu bilmekle olur ki sonuçta ilim ehli olmayı gerekli kılar. Tam da burada Gazzâlî'nin bir kavlini aktarır. Gazzâlî şöyle der: "Avamın hakkı ibadet ve maiyetleriyle meşgul olmalarıdır. İlim (hakkında konuşmayı ise) ulemaya bırakmaları gerekir". Gazzâlî'nin bu sözü bir şeyin bid'at olduğuna karar verme hususunda herkesin sorumlu olmadığına dikkat çekmektedir. Burada sorumluluğun ulemaya ait olduğunu gösteren bir hadis şerhine de yer verir. Sizden biriniz bir kötülük gördüğünüzde hadisnin şerhine dair İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) şu sözünü aktarır: Eğer herkesçe malum olan namaz, oruç, zina ve içki içmek gibi meseleler ise emr-i bilmaruf ve nehy-i ani'l-münkeri herkes yapabilir. Fakat amel ve sözlerin incelikleri ve içtihatla alakalı hususlarda avamın konuşma ve tenkit etme hakkı olamaz. Bu tür hassas ve uzmanlık gerektiren konular, işin ehli olan âlimlere

41 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 15.

42 Müellifin atıfta bulunduğu Muhammed b. Abdullâh b. Şâzân'ın tam olarak kim olduğu tespit edilememiştir.

43 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 15.

bırakılmalıdır. Âlimler ancak üzerinde fikir birliği olan hususlara aykırı (davranış ve sözlerde) tenkit ederler, muhtelefun fih (ihtilafli) konularda herhangi bir eleştiride bulunmazlar. Ancak şu var ki âlimler ihtilafli konulara girmemeye dair teşvikte bulunmaktadır. Fakat bunu yaparken de sert bir dil yerine yumuşak bir üslup kullanmaya özen gösterilmelidir.⁴⁴

Müellifin *Durer* adlı bir kaynaktan yaptığı alıntıda Kur'ân'ın Arapça olarak nazil olmasını bizzat ihtilafın kaynağı olarak gösterilir. Allah'ın bu ümmete muradı ihtilafın vuku bulması ve kolaylığın sağlanmasıdır. Bu yüzden Kur'ân Arapça nazil olmuştur. Arap dili de muhtelif anlamları tek bir lafızda toplayabilecek bir istidattadır.

Müellif, üzerinde ihtilaf bulunan ve içtihadı konu olmuş meselelerden dolayı gerginlik çıkarmanın doğru olmadığını şu sözleri ile ifade eder: "Müçtehitlerin görüşlerinin tamamının cennete götürecektir ve hayra vesile olacak yollardan ibaret olduğu hususunda icmâ bulunmaktadır. Bu yollardan herhangi birine sülûk eden hakka vasıl olur. Onların herhangi bir meselede taklit edilmesi caizdir."

İbn Fûdî, daha sonra sözü tevhit ehli olan kimselerin tenkit edilmesinin yanlışlığına getirir, meseleye farklı bir açıdan yaklaşır. Fısk ehli olan (fâsik) kimselere buğz edilmesinin caiz olmadığına, onların fısk sebebiyle tevhit dairesinin dışına çıkmadıklarını delil gösterir. Burada İbn 'Atâullah'tan (öl. 709/1309) yaptığı bir alıntı şöyledir:

"*La ilâhe illallah*" diyen tevhit ehline düşmanlık etmekten sakın. Allah'ın onlar üzerinde umumi bir velayeti (gözetmesi) vardır. Onlar Allah'ın dostlarıdır. Onlar -Allah'a şirk koşmadan- yeryüzünü dolduracak kadar da günah işlemiş olsalar Allah onları günahları kadar mağfireti ile karşılar. Kimin Allah tarafından velayeti sabit olmuşsa (tevhit ehli ise) onunla mücadele etmek haramdır. Kim böyle bir kişi ile muharebe ederse (savaş açarsa) Allah ile muharebe etmiş olur.⁴⁵

4. Eserin Sistematiğine Dair Genel Bir Bakış

44 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 13-16.

45 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 13-16.

Otuz üç bâb şeklinde kurgulanmış eserin bâb başlıklarına bakılması müellifin eserinde izlediği yöntemini anlama hususunda oldukça yardımcı olmaktadır. Görüldüğü kadarıyla müellif, bid'atlarla mücadelede kendi dünyasında oldukça tutarlı ve muhkem bir zihne sahiptir.

En genel tanımıyla bid'at; dinde sonradan ortaya çıkan yeni icatlardır. Dolayısıyla bir şeyin bid'at olduğuna karar verebilmek için dinin bu hususta neyi vaz ettiğini bilmek gerekmektedir. Bu yüzden müellif her bir bâb başlığı altında hayata dair önemli gördüğü mevzular üzerine önce sünnet olanları zikreder. Örneğin beşinci başlıkta kaza-ı hacette sünnet olan uygulamayı zikreder. Daha sonra bu konuda sünnete aykırı olan uygulamayı bid'at olarak tanımlar ve örnekler verir. Diğer bâblarda da bu minval üzere; gusül, abdest, teyemmüm, hayızlık, namaz vakitleri, mescitler, ezan-kamet, kaza namazları, Cuma namazı ve hutbesi, bayram namazları, cenaze namazları ve mezarlıklar, zekât, oruç, hac, kurban, yemin ve adaklar, nikâh, miras, kadın-erkek ilişkileri, kıyafet, yeme içme, selam ve izin isteme ve nihayet tasavvufla ilgili konularda önce sünnet olanı akabinde ise bid'at olanı zikreder.

Eserin iskeletinin bu yapı üzerine kurgulanmış olması açıkçası oldukça isabetli olmuştur. Zira belirli bir konuda sünnet ya da bid'at olan uygulamanın ne olduğuna dair bilgi edinebilmek bu tasnifle çok kolaydır. Müellif, bid'at konusunda gündeme gelmiş tartışmalardan uzak durmuş ve doğrudan kendi görüşünü aktarmıştır. Müellifin bu yaklaşımı konu hakkında detaylı bilgi elde etmek ve tartışmadan haberdar olmak isteyenler için olumsuz bir durumdur. Fakat diğer taraftan ilmi alt yapısı bulunmayan kişilerin imtisal etme hızı açısından da faydalı olmaktadır. Zira avamın tartışmayı bilmekten ziyade sünnet olana yönelmesi ve bid'at olandan da kaçınması birinci amaçtır.

5. İhyâu's-Sünne'nin Bid'at Yaklaşımı

Müellif ilk önce lugavî ve ıstılâhî anlamlarıyla *Kitap, Sünnet* ve *İcmâ* kavramlarına değinir, ardından bid'atın tanımına girer. Müellifin

kavramla ilgili ilk referansı Ebu'l-Hasen es-Sagîr'dir (öl. 719/1320).⁴⁶ Ona göre bid'at; *Kitap, Sünnet* ve *İcman* dışında yer alan şeylerdir.⁴⁷

Fûdî, böyle bir tanımın oldukça genel ve yetersiz olduğunun farkındadır. Zira tanımda yer alan ما خرج عن *dışında kalan şeyler* ibaresinin âmm yani umumi olduğu, böyle bir tanıma göre *Kitap, Sünnet* ve *İcma* ile sabit olmayan şeylerin takyit edilmesi gerektiği aşikârdır. Zira bu tanıma göre haram ile bid'at arasında fark bulunmaz. Diğer taraftan bu üç delilin, hakkında hüküm vermediği tüm mubah şeyler de bid'at kapsamı içine girer. Müellif bu tanımın eksik ve açık kalan kısımlarını diğer kavillerle adım adım tamamlamaya çalışır. Fûdî'nin aktardığı bir görüşe göre bid'at, dinden bir şeye benzeyen ama aslında dinde olmayan bir meseleyi ihdas etmektir.⁴⁸ Bu tanım, bid'at olan şeylerin dini bir uygulamaya ilişik, benzer ve girift olduğunun altını çizer. Bu tarife göre bid'atları tanımak için dakik bir nazara sahip olmak gerekir. Zira bid'atlar, tabiatı gereği dini meselelerde vaki olduğu için dini bir motif giymiştir ve bu yüzden tehlikelidir. Bu tanım da nispeten geniş kalmıştır. Müellif, tanıma açıklık getirmek için din bilginleri arasındaki şu yaklaşıma değinir: "Dini meselelerde ortaya çıkan bir yenilik, aslı şeriatta bulunduğu sürece bid'at sayılmaz." Bu yaklaşıma göre sonradan ortaya çıkan bir uygulamanın aslının *Kitap, Sünnet* ve *İcma* ile sabit olup olmadığı önem arz eder. Bunun bir örneği olmalıdır. Hz. Ömer'in teravih konusunda zikrettiği "ne güzel bir bid'at bu" ifadesi tam da bu tanıma uygun düşer. Hz. Peygamber (s.a.s.) Ramazan ayında sadece üç gece teravih kılmışken Hz. Ömer zamanında teravih namazlarının camilerde cemaatle kılındığı sabittir. Bu uygulama dini meselede bir yenilik olmasına rağmen sahabeler canibinden makbul görülmüştür. Aslı, Sünnette mevcut bir ibadet olan teravih, sahabe zamanında bir yeniliğe uğramış fakat bu yenilik dalalet olarak nitelendirilen bid'at kabilinden sayılmamıştır.⁴⁹

46 Ebu'l-Hasen, Mâlikî Mezhebî fıkıhçıların olup mezhep içerisinde otoriter sahibi bir usûlcü olarak bilinmektedir. Hakkında bilgi için bk. en-Nâcî Lümeyn, "Ebu'l-Hasen es-Sagîr ve cuhûduhû fî hidmeti'l-Mezbebi'l-Mâlikî", *el-Mudevvene* 1/2 (2014), 43-72.

47 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 22.

48 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 22.

49 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 22.

Müellifin bid'at hakkında daha dar ve titiz bir tanım getirme çabası eserin ilerleyen sayfalarında kendini göstermektedir. Kur'ân'ın Mushaflara yazılması, mezheplerin *fürû'* meselelerde içtihatlarında bulunması, nahiv, matematik, miras ve benzeri diğer ilimlerde söylenenler sonradan ortaya çıkmasına rağmen bunlar, dalalet olan bid'at kabul edilemez.

Burada bid'at olarak kabul edilebilecek şeylerin taksim edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Müellifin bu konuda referansı Karâfi'dir (ö. 684/1285). Ona göre bid'at şu kısımlara ayrılır:

1. Vacip olanlar: Bu başlık altında zikredilenler evet, gerçekten de sonradan ortaya çıkmış Kur'ân'ın tedvini gibi yeniliklerdir. Fakat bu tür bir yenilik her ne kadar en geniş tanımıyla bid'at olsa da vacip bir bid'attır.

2. Haram olanlar: Bunlar da mukus vergisi, makamlara ehil olmayanların getirilmesi gibi meselelerdir. Bunların haram olduğunda ihtilaf yoktur.

3. Mendûb olanlar: Teravîh namazı, yöneticilerin suretlerinin yapılması (resimlerinin çizilmesi) gibi hususlar ise sakıncası olmayan bid'at kavramına girer. Zira yönetici olanların heybet ve ihtişamlarının halk üzerinde tesis edilebilmesi için onların resimlerinin çizilmesinde bir sakınca bulunmaz. Böyle bir uygulama Hz. Peygamber (sav) ve sahabe zamanında yoktu. Zira onların zamanında *ulu'l-emr* kimselerin halk üzerinde heybet kazanmaları için din yeterli idi. Fakat sonraki zamanlarda bu mümkün olmadığı için suretlerle bu işin tahsil edilmesine cevaz verilmiş ve haram olan bid'at kabilinden algılanmamıştır.

4. Mekruh olanlar: Eserin büyük bir kısmını oluşturacak olan bu bid'at türünü müellif, faziletli günlere bazı ibadetleri tahsis etmeyi örnek olarak verir. Bunun dışında yapılması mendûb olan namazdan sonraki otuz üç adet tesbihleri artırmak da bu kabil bid'atlar arasında yer alır ve edepsizlik kabul edilir.

5. Bir de mübah olan bid'atlar vardır ki bunlar elek kullanmak, güzel kıyafet giymek gibi şeylerdir. Bunlarla ilgili şeriatla herhangi

bir düzenleme gelmediği için, *asıl olan mubahlıktır* kaidesiyle bunlarda herhangi bir kerahet söz konusu değildir.

Bu taksimden sonra müellifin İzzuddîn b. Abdüsselâm'ı (ö. 660/1262) referans göstererek onun bid'at hususundaki görüşlerine önem verdiği görülür. O, üzerinde ihtilaf olan konularda Müslümanın herhangi bir âlimi tercih ederek ittiba etmesinin tenkit edilemeyeceğini ifade etmiştir. Burada müellif, bid'at hakkında vermiş olduğu genel bilgileri özetleyerek dört başı mamur bir ayrıma gidecektir. *Hasen, kabih* ve *mübah* bid'atlar şeklindeki ayırmadan sonra müellif kendi görüşünü ortaya koyacaktır. Zira müellife göre bid'atın ne olduğu hususunda yaşanan karmaşa, Müslümanlar arasında tatsızlıklara neden olmaktadır. Dolayısıyla üzerinde hilaf bulunan konularda bid'at tanımlaması yapmak doğru değildir. Her yenilik münker olan bid'at değildir. Bid'atlar içerisinde yapılmasında sevap olan, mübah olan hatta vacip olan dahi bulunmaktadır. Öyle bid'atlar vardır ki terki cezaı bile gerektirir.

Üçüncü bâbda müellif, sahabe ve tabiûn döneminde sünnete uymak ve bid'atlardan kaçınmak konusundaki titizliğe dair kavil ve örneklerle yer verir. Bu alıntılarla meselenin ne kadar önemli olduğunu hatırlatmak ister.⁵⁰

Dördüncü bâb ile birlikte müellif, artık bid'at meselesini konularına göre tasnif edecektir. İlk olarak akaidi meselelerde inanılması gerekenleri zikreder. Bunların içerisinde kabir azabı ve ahirette müminlerin Allah'ı görmesi gibi inanılması vacip olan hususlar sıralanır. Bunlara inanmamak yahut inkâr etmek ise bid'attır.⁵¹ Bu bâbın sonunda müellif ilmi- kelamla ilgili görüşlere yer verir. Bir kısmı bunu bir ilim değil, bir bid'at olarak görüp zemmetmekte diğer bir kısım âlimler ise takdir etmektedir. Osman b. Fûdî ise meseleye toptan değil de bütüncül bakan kendi görüşünü şu şekilde ifade eder: Kelam ilmi bir açıdan kötü, bir açıdan da iyidir.⁵²

Beşinci bâbtan itibaren müellif ameli konulara girer. İlk olarak tuvalet adabı ile başlar. Amelî sünnet ve bid'atlara böyle bir giriş

50 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 30-36.

51 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 38-44.

52 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 43.

tutarlıdır. Zira ibadet için gerekli olan tahareten önce taharete sebebiyet veren necaset bahsi gelir. Def-i hacette sünnet olan; ön ve arkasını kibleye dönmek, tuvalete giriş ve çıkışta mendûb olan, duaları okumak, toprağa yaklaşıncaya kadar elbisesini açmamak, istibrâ ve istincâda bulunmak vb. nebevî uygulamalar abdest bozmaya dair sünnetlerdir. Müellif bu başlık altında bid'at olarak ise şunları zikreder: Üzerinde bir şey olmadan ihtiyaç gidermek. Eğer insanların göreceği şekilde çıplak olursa böyle bir hareket icmâ ile haram olan bid'attır. Eğer gören kimse yoksa çıplak olarak abdest bozmak mekruh olan bid'attır.

Müellif burada, anlaşılan kendi toplumunda yaygın olarak görme-ye başladığı bir davranışı da bid'at kapsamına sokmak ister. İnsanlar tuvaletten çıktıktan sonra ellerini tenasül uzvuna götürerek istibrâ yapmaya, elbisesini idrardan korumaya çalışır. Müellife göre böyle bir davranış da mekruh olan bir bid'attır. İnsanlar içerisinde böyle yapacağına tuvaletten çıkmadan önce temiz kalmasını istediği yerin üzerini bir parça kumaş ile kapaması daha yerinde olacaktır. Müellif, böyle bir hareketin son zamanlarda yaygınlaştığından şikâyetçidir. Diğer bir örnek ise istincâ ile ilgilidir. Kimi insanlar istincâ hususunda aşırıya giderek parmağını anüsünün içine sokar. Bu da mekruh olan bir bid'attır. Diğer taraftan bazı insanlar yel çıkardıktan sonra da istincâ yapmaktadırlar. Müellif “yelden dolayı istincâ yapan bizden değildir” hadisini delil göstererek bunun da bir bid'at olduğunu söyler. Bu bâb, burada bahsedilen hususların *şeytani bid'atler* olduğu uyarısı ile son bulur.⁵³

Müslümanların yaşadıkları mahallelerde birden fazla camiye sahip olmalarını istedikleri ve bunu güzel bir şey olarak kabul ettikleri bilinir. Hâlbuki müellife göre bir mahallede çokça cami yapılması mekruh olan bir bid'attır. Zira Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) camilerin çok namaz kılanların az olmasını kerih gördüğünü nakleder. Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-12) Basra'ya geldiğinde her iki adımda bir mescit gördüğünde *Bu ne bid'at* diyerek tepki gösterdiğini ifade etmiştir. Bir muhitte aynı mesafede iki cami varsa daha eski olanda kılınması bu yüzden tavsiye edilmiştir.⁵⁴

53 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 46-48.

54 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 74.

Müellifin selef âlimlerin tavsiyelerini aktardığı ve tasvip de ettiği anlaşılan bu görüşün haklılık payı olduğu söylenebilir. Zira günümüzde Müslümanlar İslam için hayırlı bir şeyler yapmak ve dine hizmet etmek gibi ulvi bir gaye doğrultusunda cami dernekleri kurarak daha fazla cami yapma yarışına girmektedir. Milyonlarca liralık gösterişli ve büyük camiler yapmak için uzun yıllar yardımlar toplanmaktadır. Epey bir kişi cami inşaatı için koşturmakta ve gayret etmektedir. Bu gayretler elbette ki takdire şayandır. Fakat asıl olan camiden ziyade camileri dolduracak namaz ehlinin yetiştirilmesine çalışmaktır. Meselenin büyüğü cami değil cemaattir. Kimi zaman maalesef bir mahallede yer alan örneğin, dört cami cemaatinin tamamı bir caminin yarısını dahi dolduramayacak kadar az olmaktadır. Bundan dolayı camilerin sayısını artırmaya yönelik gayretlerin bu bid'at uyarısı çerçevesinde gözden geçirilmesi tavsiye edilebilir.

Camilerde işlenen bid'ata dair diğer bir örnek ise ezanın cemaat halinde okunmasıdır. Böyle bir ezan okuma usulü geçmiş ulemanın bir uygulaması değildir.⁵⁵ Aşırıya kaçılmadan dahi *tatrîb* yani *tegannî* ile ezan okunması mekruh bid'at olarak görülmüştür. Aşırı *tegannî* ile söylenmesi icma ile haram bid'at kabul edilmektedir. İbn Rüşd, Mısır'da okunan ezanların bu kabilden olduğunu söylemiştir.

Ezan ve kametle ilgili yeniliklere dair olan bu başlıkta müellif ezanın *tatrîb*⁵⁶ ile okunmasından maksadının *tegannî* olduğu anlaşılmaktadır. Bunun ölçüsünün ne olduğu, nereye kadar *tegannî* kabul edileceği gibi hususlarda tespitin çok zor olduğunun farkındadır. Bu yüzden Maliki fakihî Tetâî'nin şu kavlini aktarır: *Tegannide aşırılığın (tefâhuş) sınırı nedir? Zahire göre bu meselede marifet ehli olanlara rücu edilmeli yani onlara danışılmalıdır.*

55 Şam'da bulunan Cami-i Emevî'de halen böyle bir uygulama bulunmaktadır. İzlemek için bk. Muhammed Shukir, "el-Ezânu'l-cemâ'î fi'l-Câmî'î'l-Emevî-yî'l-Kebîr bi-Dimeşk", *YouTube* (19 Mart 2023) 00:01-05:44.

56 "Tatrîb" (ses perdelerini değiştirmek, medleri gereğinden fazla çekmek, medli olmayan yerleri uzatmak), "terkîs" (sesi oynatmak, sâkine hareke vermek) ve "ter'îd" (okurken sesi titretmek) şeklinde nitelenen okuyuş biçimleri, lahn kapsamına giren diğer okuma çeşitleri ve müzik aletleri eşliğinde tilâvet câiz kabul edilmemiştir. Abdurrahman Çetin, "Tilavet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/156.

Müellifin *tegannî* hususunda yer verdiği pek çok kavilden sonra en son Tetâî'nin görüşüne başvurmuş olması akla müellifin, ön sözdeki temkinli sözlerini hatıra getirmektedir. Orada müellif, bir şeyin bid'at olup olmadığı hususunda ilim ehline işi bırakmanın gerekliliğine dikkat çekmişti. Ancak bu suretle toplumsal uzlaşî kültürünün yerleşebileceğini ifade etmişti. Asıl olarak ezanın *tegannî* ile yani şarkı gibi okunmasının bid'at olduğu hususundaki fikir birliğini izah ettikten sonra akla haliyle şöyle bir soru gelecektir: *Tegannî* ile okumanın ölçüsü nedir? Müellif bu soruya gayet temkinli bir şekilde verilmiş cevabı nakleder: Ezan hususunda uzman olan kişiler. Bu alıntıya göre şöyle bir anlam anlaşılabilir: Eğer bu hususta bid'at ölçütü insanların *tegannî* anlayışına bırakılır ve uyarı vazifesi avama kalırsa karmaşa çıkacaktır. Bunun meydana gelmemesi için yapılacak olan *tegannî* kriterini belirleme işini işin ehline bırakmaktır.⁵⁷

Cemaatle namaz kılınmadan önce namaz saflarının düzgün olmasının sünnet olduğu ve bu hususta titiz davranıldığı bilinmektedir. Müellif bu hususta gösterilen bir ihmalin bid'at olduğu görüşünü aktarır. Şöyle ki birçok camide imam, tekbir almadan önce sağa ve sola dönerek safları düzeltin der ve safları kontrol etmeden namaza durur. Cemaatten biri de tekbir getir, Allah senden ve bizden razı olsun der. Bu davranışların tamamı bid'attır. Hâlbuki selef âlimlerinin uygulaması şöyledir: Onlar bir cemaate imam olduklarında safları hizaya getirmesi için bazı kişileri görevlendirirlerdi. Bunlar cemaatin tamamen mükemmel bir saf vaziyetine geldiğini haber vermeden imam namaza durmazdı. Müellif, imamın saf düzenini kontrol etmeden *saflarınızı sıkı tutun* şeklindeki bir uyarısının yeterli olmadığını düşünmektedir. Ülkemizde bazı imamların namaza durmadan arkasına dönerek saf düzenini kontrol ettiği ve boşluklar kaldığında işaret edip bizzat hatırlattığı görülmektedir. Müellife göre yapılması gereken budur; aksi ise bir bid'attır.⁵⁸

Müellifin uyarıda bulunmak istediği diğer bir mekruh bid'at ise camiye namaza gelenlerin yanlarında kendilerine mahsus bir seccade getirmeleridir. Müellif bunun neden bid'at olduğu hususunda herhangi bir açıklamada bulunmaz. İmam-ı Malik'in camiye seccade

57 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 83.

58 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 89.

getirilmesini bid'at kabul ettiği bilinmektedir. Maliki mezhebi mensubu olan müellifin de bu doğrultuda kendi mezhebi görüşüne bağlı kalarak seccadeyi bid'at kapsamına alması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim bugün muteber fetva kurullarının da -herhangi bir mücbir sebep olmadığı halde- kişinin namaza gelirken kendine ait bir seccade ile gelmesinin bid'at kabul ettiği bilinmektedir.

Müellife göre sünnette yer almayan belirli gün ve gecelerde ifa edilecek namazları bid'at kapsamında değerlendirebilir. Buna göre Recep ayının ilk Perşembesi, Şaban ayının ilk yarısının gecesi, Recep ayının yirmi yedinci gecesi gibi zamanlara bir namaz tahsis etmeyi bid'at kabul eder. Müellifin eserine ağırlıklı olarak etki eden *Um-detu'l-murîd'e* göre bu tür namazların tamamı uydurma olup Hz. Peygambere (s.a.s.) yalan isnat etmek anlamına gelmektedir.⁵⁹

Eserde dikkat çekilen diğer bir bid'at örneği ise kaza namazı kılmama ile ilgilidir. Ülkemizde de bazı çevreler tarafından dile getirilen kılınan nafile namazların kazaya kalmış farz namazların yerine geçeceği bilgisini kesinlikle yanlış bulunur. Kazaya kalmış farz namazlar kılınmalı ve nafile ibadetlerin onların yerine geçeceğine itimat edilmemelidir. Bu mekruh değil haram olan bir bid'attır.⁶⁰

Burada eserde günümüz ve ülkemiz Müslümanlarıyla da alakalı olan bazı bid'atlara değinmek yerinde olacaktır.

Bayram namazlarında imam ve müezzin tekbir getiriyorken cemaat olarak bizzat bu tekbirlere iştirak etmemek.⁶¹

Tekbir getirirken cemaatin aynı tonda koro halinde beraber tekbir getirmeleri. Müellif bunu sonradan ortaya çıkan bir bid'at olarak görür. Herkes kendi başına kendi tekbirini getirmelidir.⁶²

Definden sonra ölüye telkinde bulunmak mekruh bir bid'attır.

Cenaze yıkanırken zikirle meşgul olmak.

59 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 100.

60 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 103.

61 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 114.

62 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 114.

Cenazenin dübürüne, ağzına, boğazına pamuk tıkamak. Zira bunda cenazeye karşı bir hürmetsizlik vardır. Bu haram bir bid' attır.⁶³

Cenazenin teşyii esnasında Kur'ân okunması.⁶⁴

Yevm-i şekk denilen Ramazan ayından bir gün önce ihtiyaten oruç tutmak. İcmâise sabit olan haram bir bid' attır.⁶⁵

Teravîh kılınırken her selamdan sonra zikir kabilinden bir şeyler söylemek ve bunu koro halinde yapmak kerih görülen bir bid' attır.⁶⁶

Sahura kaldırmak için davul çalınması, kapılara vurulması, sokaklarda sahur vaktine özel bir şeyler söylenerek dolaşılması da mekruh olan bid' atlardır. Hatta müellife göre Şam diyarında bazıları Ramazan ayında sahura uyandırmak için zurna çalıp şarkı söyler, dans edip çağırırdı. Bunlar mübarek ayın hürmetine karşı çirkin bir saygısızlıktır. Müellif İslam beldelerinde uygulanan muhtelif "teshîr" yani sahura kaldırmak için yapılan müsamerelere değinir. Bunun şeksiz şüphesiz bir bid' at olduğu görüşünü teyit etmek için bunun aslının Sünnette olmadığını delil gösterir. Eğer böyle bir uygulamanın Sünnette karşılığı olsaydı bu denli ülkeden ülkeye tatbik farklılığı göstermeyecekti.⁶⁷

Müellif sahura kaldırmak için yapılan ve hakikaten de büyük bir coğrafyaya yayılmış bu uygulamanın bid' at olmadığı yönünde görüş bildiren İzz b. Abdüsselâm, İbn Arafe, Gabrînî Ebu'l-Kâsım ve Berzelî gibi alimleri zikreder. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mencûrî (öl. 995/1587), Şerhu'l-Menhecî'l-müntehab adlı eserinde böyle cevâz ve mekruhluk arasında ihlifafli bulunan meselelerde kişinin cemaatin hilaf ettiği şeyi yapması yakışmaz. Müellif el-Mencûr'un bu sözünü şöyle yorumlar: Dolayısıyla alimlerin ihtilaf ettiği konulara yaklaşmamaya teşvik hususunda alimler ittifak etmişlerdir. Bu meselede doğru olan sahura kaldırmak için bu tür uygulamaları terk etmektir.⁶⁸

63 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 121.

64 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 124.

65 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 135.

66 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 135.

67 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 138.

68 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 138.

6. Eserin Zayıf Tarafları

Müellifin, Sünnet ve bid'atın pratiğine yönelik ele aldığı bu ilk bâbda bir mülahazada bulunmak gerekmektedir. Eserin ön sözünde müellif, dinde meydana gelen yeniliklerin taksimini yapmadan önce bir hatırlatması olmuştu. Eğer İslam âlimlerinin üzerinde haram olduğu ihtilafı bir konu varsa burada böyle bir ihtilafı konuda sükût ederek münker olduğuna hükmetmemek gerektiği şeklinde bir uyarısı vardı. Bu uyarı gerçekten de yerinde bir ikazdır. Zira pek çok meselede ulema arasında tartışma vardır. Müslümanların böyle *muhtelefun fih* meselelerde tamamen ittifak etmesi mümkün olmadığı gibi lazım da değildir. Dolayısıyla farklı uygulamalar kaçınılmazdır. Müslümanların birlik ve dirliği için olur olmaz her ihtilafı meselede birbirlerini uyardırmaya çalışması kargaşalara sebebiyet verecektir. Müelliften bu ikaz uyarınca kendisinin de ihtilafı bir konuda bid'at tanımlaması yapmaması beklenirdi. Hâlbuki burada müellif, “yelden dolayı istincâ yapan bizden değildir.” hadisini delil göstererek bir tespitte gitmektedir. Bu hadisin sıhhati hususunda bir ihtilaf bulunmaktadır. Hadisin senedinde bulunan bazı ravilerden dolayı rivayetin zaafına hükmedilmiştir. Dolayısıyla zayıf bir hadis ile bid'at hükmünü vermenin ön sözdeki uyarı ile örtüşmediği ortadadır.

Altıncı bâb, gusülle ilgili olan bid'atlara dairdir. Bu başlık altındaki bid'atlar şöyledir: Suyun israf edilmesi, kulak deliğinin içine su dökülmesi ve guslün geciktirilmesi. Abdeste dair bid'atlar başlığında da benzer bir şekilde suyun israf edilmesi konusunda uyarıda bulunur ve bunun bir bid'at olduğuna odaklanır. Burada bir hüküm dikkat çekicidir. Müellif abdestte ağız ve burnun üçten fazla yıkanmasının bid'at olduğu görüşünü paylaşır. Bu israfın bir ölçüsü olarak takdim edilmiştir. Hâlbuki bu hususta da bir ihtilaf bulunmaktadır. Abdest uzuvlarının bir kereden fazla yıkanmasının caiz olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bu âlimlere göre kişinin kalben kanaat getirebilmesi için üçten fazla yıkaması mekruh değildir. Hâlbuki burada da müellifin üzerinde ihtilaf olduğu bilinen bir meselede bid'at tanımında bulunması ön sözünde uyarıda bulunduğu hususta gelişkiye düştüğü fikrini uyandırmaktadır. Hatta müellif bu ihtilafın farkındadır. Zira bu alıntıya bizzat yer vermiş ve üzerinde hilaf ol-

duğunu ikrar etmiştir. Buna rağmen müellifin bu hareketi mekruh bir bid'at olarak tanımlaması apaçık bir çelişkidir denilebilir.⁶⁹

Müellifin eserinde kimi zaman ne yapmak istediğini tam olarak anlamadığımız bir tarzı bulunmaktadır. Örneğin on beşinci bâbda seferde kılınan namazlar hususundaki sünnet ve bid'atlara yer vermektedir. Burada ilk olarak verilen hükme göre seferde namazın kasredilmemesi her hâlükârda bir bid'attır. Seferde namazın kasredilmesinin vacip olduğu görüşü esas alınırsa haram bir bid'at iken sünnet olduğu kavli kabul edilirse dahi yine mekruh bid'at olur. Müellif bundan sonra konu çerçevesinde mezhebi ihtilaflara değinir. 'Umdetu'l-murîd'e göre âlimlerin çoğu kasrın sünnet olduğu görüşündedir. Bunu teyit eden hadis ve kaviller sıralanır. Kasretmenin vacip ve sünnet olduğu yönündeki görüş sahiplerinin isimleri zikredilir. Fakat burada şu dikkatimizi çekmiştir ki seferde farzları kasretmeyi bir ruhsat olarak görüp tam kılmaya cevaz veren âlimlerin görüşleri zikredilmemiştir. Hâlbuki bilindiği üzere İmam-ı Şâfi'ye göre seferde namaz kasredilmeyebilir. Bu hususta bir ihtilaf vardır. Müellif böyle bir görüşün varlığına hiç atıfta bulunmamış namazı kasretmeden kılmayı behemehâl bid'at kabul etmiştir.⁷⁰

Müellifin dikkat çeken bir üslubu kimi zaman birbiri ile çelişen görüşleri peş peşe vererek bunlar arasında bir tercihte bulunmamasıdır. Bid'atları söndürme iddiasında bulunan bir eserde müellifin bunun ile neyi murad ettiği anlaşılammamaktadır. Örneğin cenazenin âyet, esma-i ilahiye, esma-i nebi yahut evliya isimleri yazılı olan bir kâğıda sarılması haram olan bir bid'attır. Müellif bunun gerekçesini de zikreder. Cenaze kısa bir süre sonra çürüyecek ve üzerinde saygı duyulması gereken isimlerin yer aldığı kâğıt da kirlenecektir. Bu görüşe yer verdikten sonra bazı âlimlerin böyle bir davranışı *istihsân* ettiğine dair bir bilgiyi aktarır.⁷¹ Müellifin bu kavle yer vermesiyle ne yapmak istediği anlaşılammamaktadır. Maksadı bid'at olan davranışlardan ümmeti sakındırmak olan müellifin bu konuda bid'at olduğu görüşünü zikrettikten sonra bazı âlimler de bunu hoş görmüşlerdir dediğinde tesiri azalacaktır.

69 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 55.

70 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 108.

71 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 123.

7. Eserin Fikri Etkileri

Müellif kimi zaman âlimlerin bid'at olarak görmediği yahut yapılmasında sakınca bulmadıkları bazı yeni uygulamalar hususunda çekinceli davranır. Bunun en bariz örneği mevlid-i nebî gecelerinde Müslümanların bir araya gelmesi, yiyecek bir şeyler hazırlayarak hediyeleşmesi ve zikirde bulunmasıdır. Müellif böyle bir davranışı günahlardan tamamen arınmış olsa bile mekruh bid'at olarak kabul eder. Bunun mendûb olduğu yönündeki görüşü de zikreder. Fakat müellifi çekinceye sevk eden bir gerçek vardır. Yaşadığı zamanda insanlar kadın-erkek ihtilat halinde bir araya gelerek bu tür etkinliklerde bulunmaktadır. Müellif bu tür davranışlara buna cevaz vermekten Allah'a sığınırım diyerek tepkisini dile getirir.⁷² Dolayısıyla burada müellif, meselenin kendisinin dindeki yeri ilgilenmekten ziyade yapılan uygulamanın gün şartlarında nasıl icra edildiğine dikkat eder. Burada mevzu, Hz. Peygamberin (s.a.s.) doğum gecesinden dolayı Müslümanların sevinmesinden ziyade, bu etkinliğin Hz. Peygamberin (s.a.s.) hoşnut olmayacağı bir surete dönüşmesidir. Müellif burada, teorik arka plana değil vakiya bakmanın daha doğru olacağı düşüncesindedir.

Benzer bir tavrı hacla ilgili bid'atlara tahsis ettiği yirminci bâbda da görmek mümkündür. Özellikle son yıllarda hac ve umrede sıklıkla görülen bir davranışa müellifin itiraz ettiği görülür. Hacılar hacın menasikini yerine getirirken bunu kafileleriyle birlikte gruplar halinde yaparlar. Kâbe'yi gördüklerinde, Mekke'ye girdiklerinde, Hacerul'l-Esved'in yanında, Safâ'da Merve'de, Sa'yda Minâ'da, Arafat'ta grup halinde dualar ederler. Hâlbuki hacca muvafık ve muhalif şeyler hususunda dikkat etmezler.⁷³ Müellif hacıların bu tarzdaki davranışları için bid'at tabirini kullanmadan bir yanlışığa dikkat çekmek istemektedir.

Müellifin burada dikkatini çeken hususun üzerinde durmak gerekmektedir. Hac ve umre için kutsal topraklara gidenler kendi başlarına değil, büyük çoğunlukla kafile halinde ibadetlerini yapmaktadırlar. Çoğu kez başlarında bir rehber olur, ne tür dua edeceklerini belirler

72 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 142.

73 Osman b. Fûdî, *İhyâ'ü's-sünne*, 148.

ve arkasındakiler de onun söylediklerini tekrar ederek tempo tutarlar. Hac ve umrenin rükünleri aynı anda topluca söylenen dualar, yükselen telbiyeler ve getirilen tekbirlerle icra edilir. Bunun olumlu bir tarafı elbette vardır. Hac ve umrenin rükün ve şartlarına tam vakıf olmayan bireyler gruba uyararak hatalara düşmekten korunur. Nerede ne dua edileceğini bilemeyen kişiler başlarındaki rehberle uyararak dua ve zikirle meşgul olur. Ancak topluca yapılan dua, tesbih ve zikirlerin şöyle bir olumsuz tarafı da vardır ki Müslümanlar, grup halinde iken kendi başına Allah'a yönelmek, ihtiyaç ve sıkıntılarını iltica ve niyaz içinde arz etmek, kusur ve günahlarını itiraf etmek gibi bireysel içe yönelişlerden uzak kalabilirler. Tefekkür, tezekkür ve münacatların en şuurlu yapılacağı yerlerde kalabalığa uyararak sadece rehberin dediklerini tekrar etmek huzurdan uzaklaştırabilir. Başkasının ne diyeceğini beklemek samimi ve deruni hislerin inkişaf etmesine engel olabilir. Muhtemeldir ki Müslüman bireyin Mekke ve Medine'nin feyizli ikliminde açığa çıkacak manevi istidatları topluluğun uğultusu arasında sıkışıp kalacaktır. Hâlbuki hac ve umre insani tekâmülün, kalbi ve ahlaki terakkinin ve en önemlisi imanî müşahedelerin zirvesini bulacağı tefekkürlerin zeminidir. Böyle bir atmosferde bireyin kendi potansiyelini ihmal edip rehberle dikkat kesilmesi manevi latifelerin neşvünema bulmasına ket vurabilir.

Eserin öne çıkarmaya çalıştığı diğer bir husus ise yemek içme adabı ile ilgili bâbda yer almaktadır. Müellif burada kişinin kendi özgü tabakta yemek yemesi, özel bardaktan su içmesi eğer kibir olarak yapıyorsa haram bid'at değilse her hâlükârda mekruh olarak görülmüştür. Müellif bunun hoş güzel bir davranış olmadığına Hz. Peygamberin (s.a.s.) Hz. Aişe'nin içtiği bardaktan su içmesini hatta dudağını tam validemizin dudağını koyduğu yere denk getirmesini delil olarak sunmaktadır.⁷⁴

Burada eserin sosyal ilişkilerin sağlamlaştırılması lehine bir tedbire dikkat çektiği söylenebilir. Şöyle ki toplumu oluşturan en merkezi teşekkül ailedir. Aile fertlerinin birbirlerine yabancılaşmaması ve aralarındaki sevgi ve irtibatın sağlam örülebilmesi için aynı tabaktan yemek yemek ve aynı bardaktan su içmenin özellikle eşler arasında

74 Osman b. Fûdî, *İhyâ'u's-sünne*, 208.

olumlu bir katkısı olabilir. Müellifin böyle bir mesajı mevzu üzerinden vermeye çalıştığı söylenebilir.

Sonuç

İslamiyet'in fetihler ve toplu ihtidalar ile geniş bir coğrafyaya yayılması Müslümanlar açısından kuşkusuz son derece sevindirici bir gelişme olmakla birlikte bu genişlemenin riskli bir tarafı da olmuştur. Başka uygarlık ve dinlerle temas eden Müslüman topluluklar, diğer milletlerin mensupları ile ihtilat ettiklerinden dolayı ister istemez etkileşim içine girmişlerdir. Hatta Müslüman olan toplumların eski din ve kültürlerinden kalan birtakım alışkanlıklar, insan doğası gereği hemen terk edilememiş ve sünnete aykırı bir şekilde dinî pratiklerin içine adeta sızmışlardır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) bizzat kendisi, bu tür bir tehlide karşı ümmetini sıkı sıkı tembihlemiştir. Bundan dolayıdır ki muhtelif coğrafya ve asırlarda bid'at temalı eserler kaleme alınmıştır. Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sunne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri bunlardan birisidir. Eser üzerine yapılmış bu tenkitli incelemede özellikle bazı hususlar dikkatimizi çekmiştir. Müellif, bid'at ile mücadele edilirken nezahet-i lisandan ödün verilmemesi ve Müslümanlar arasında gerginlik çıkmasına sebebiyet verecek asabi çıkışlardan uzak durulmasına teşvik etmektedir. Kendisi, toplumda yerleşmiş hatta kökleşmiş bir takım bid'at tezahürlerinin üzerine gidildiğinde bunun tatsızlıklara neden olacağına farkındadır. Bu yüzden eserin ön sözünde bid'atla mücadele esnasında takınılması gereken üslubun altını özellikle çizmiştir. Müellifin konuya bu yaklaşımının örnek alınmasında toplumsal ahenk için büyük bir fayda olduğu söylenebilir. Otuz üç bâba ayrılan eserin her bâbında önce sünnet olan tatbikler zikredilmekte ve ardından da buna muhalif olanlar bid'at olarak sunulmaktadır. Eserde bid'at olarak takdim edilen hususların bir kısmı mezhebî içtihat farklılıklarına konu olmuştur. Bir başka deyişle ihtilafli konularda da bid'at kavramını kullanmakta beis görmemiştir. Bunun isabetli bir yaklaşım olmadığı düşüncesindeyiz. Nitekim müellifin kendisi de ön sözde ihtilafli hususlarda tenkidin işletilmemesine dair tavsiyede bulunmuştur. Fakat bu tavsiyesine bizzat kendisinin uymadığı görülmüştür. Müellifin kendisi sûfî olmasına karşın tasavvufî pratikler içerisine sızmış bid'atları da es geçmemiş onlar içerisinde gördüğü yanlışlıkları da bid'at olarak tanımlamıştır. Bu

açından müellifin insaflı bir ilmi duruşa sahip olduğu gözlemlenmiştir. Eserde bid'at genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Âlimlerin bid'at olarak ittifak ettikleri meselelerde *haram olan bid'at*, diğerlerine ise mekruh olan bid'at kavramlarını kullanmıştır. Osman b. Fûde Maliki mezhebine mensup olduğu için çoğu mevzuda kendi mezhebinden olan âlimlerin görüşüne yer vermekle birlikte diğer mezheplere bağlı olan âlimlerin kavillerine de atıfta bulunmuştur.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Aliyû**, Vuheybe – Gaytâvî, Şerîfe. *Eseru ıslâhâtî'l-Mugaylî 'ale'd-duveylâtî'n-nâşieti fî Garbi İfrikiyye*. Cezayir: Ahmed Dirâye Üniversitesi, Beşeri ve İslami İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019-2020.
- Arıkan**, Adem. "Nijerya'da Selefilere". *İlahiyat Akademi Dergisi* 1/2 (2015).
- Baş**, Derya. "Zerrûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/297-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Câlûdî**, 'Alyân. *et-Tehavvulâtu'l-fikriyye fi'l-'Alemlî'l-İslâmî*. Ürdün: el-Ma'hedu'l-Âlî li'l-Fikri'l-İslâmî, 2014.
- Çetin**, Abdurrahman. "Tilâvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gürler**, Kadir. "Bid'at Kavramı Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1/3 (2003), 57-78. (Erişim 07 Haziran 2022).
- Humwick**, J. O. "Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvufi Direniş Hareketleri". çev: Kadir Özköse – Fikret Mutlu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 379-391.
- İbn Fûdî**, Osman. *İhyâ'ü's-sünne ve ihmâdü'l-bida'*. Sokoto: Y.y. ts.

- İbrahim**, Abdullah Abdurrezzâk. “Hareketu’ş-Şeyh Osmân b. Fûdî el-İslâhiyye fî Garbi İfrîkiyya ve âsâruhâ ed-dîniyye”. *Devriyyetu Kâne et-Târîhiyye*, 7/26 (2014), 237-259.
- İbrâhîm**, Abdullah Abdurrezzak. *el-Muslimûn ve'l-isti'mâru'l-Urubbi li-İfrîkiyye*. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-fünûn, 1989.
- Kavas**, Ahmet. “Osman b. Fûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/466-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Köse**, Saffet. “İbnü'l-Hâc El-Abderî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 21/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Lümeyn**, Nâcî. “Ebu'l-Hasen es-Sagîr ve cuhûduhû fî hidmeti'l-Mezbebi'l-Mâlikî”. *el-Mudevvene* 1/2 (2014), 43-72.
- Mes'ad**, Mustafâ. *Eseru da'veti'ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fî hareketi Osman b. Fûdî el-İslâhiyye* (Riyad: 'Îmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1991).
- Musa**, Mudasıru. *Batı Afrika'nın İslâmlaşması Ve Songhai İmparatorluğu (M.1464- 1591)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).
- Mübârek Ca'ferî**, eş-Şeyh Osmân b. Fûdî. “el-Kâdirî ve teessuruhû bi'l-fikri'l-İslâhî li'l-Mugaylî”. *'Usûru'l-cedîde* 16-17 (2014-2015).
- Özköse**, Kadir. *Sufi Davetten Devlete (Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği)*. B.y.: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Revâbihî**, Nesme – Ras, Na'îme Hamrâ. *Hareketu Osmân Dân Fudyû el-Cihâdiyye ve Tanzîmâtü devletihî*. Cezayir: Dicali Bounnaama Üniversitesi, Beşeri ve sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014-2015.
- Sa'd**, Ferah. “Hareketu’ş-Şeyh Osmân b. Fûdî el-İslâhiyye”, *el-Mecelletu'l-Cezâiriyye li'l-mahtûtât* 15 (2016), 205-216.
- Sabahuddîn**, Cuneyd. *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fûlânî ve 'akidetuhû*. Mekke: Ummul-Kurâ Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Shukir, Muhammed. "el-Ezânu'l-cemâ'î fi'l-Câmi'î'l-Emevîyyi'l-Kebîr bi-Dimeşk". *YouTube*. Yayın Tarihi 19 Mart 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=eLCy0aUIOAO>

Şerbetçi, Koray. "Mücahit Bir Mutasavvıf Osman b. Fudî". *Diyanet Dergisi* Erişim: 08 Haziran 2022. <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=35107>

Şeyhanâ, Seyyidî A' mar. *Me'sesetu't-tasavvuf fi Garbi İfrîkiyye et-turukiyye*. Doha: Al Jazeera Centre for Studies, 2019.

Ya'kûb, Ali. "eş-Şeyh Osman b. Fûdî ve menhecuhû fi't-terbiyeti'r-rûhiyye li-etbâ'ihî". *Mecelletul'-ulemâi'l-Efârîka* 1 (2019), 182-195.

Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilu'l-İrfân*. B.y.: Matbaatu İsâ el-Bâbî, ts.

